

**ТОПОНІМІЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТЕРИТОРІЇ
ГЛОБАЛЬНОГО, ДЕРЖАВНОГО, РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОСТОРОВИХ
УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ)**

Вступ. У кожної окремої людини формуються власні розумові географічні уявлення про ту чи іншу територію. Як вказують М.М. Голубчик та С.П. Євдокимів [1], образ певної території, країни складається внаслідок доволі складного процесу синтезу, сприйняття різних об'єктів і систем – ландшафтів, типів місцевості, господарства, населення і населених пунктів. Додамо, що цей образ практично неможливо сформуванати без географічних назв – *топонімів*, які формують суцільний шар, який «вкриває» будь-який простір. Цілком логічно стверджувати, що *сформований цілісний топонімічний образ території* – одна з основних складових географічної культури, якою в певній мірі обов'язково повинна володіти будь-яка людина сучасного глобалізованого світу, а особливо фахівець-географ. Задача формування даної складової геокультури покладається на систему освіти – від початкової до вищої. Тож рівень обізнаності людини в системі географічних назв та їхньої загальної територіальної локалізації може розцінюватися як показник дієвості самої цієї освіти, і перш за все – географічної.

Вихідні передумови. Географічний образ території пов'язаний з семантичним полем – системою географічних назв – топонімів. Це положення не викликає сумнівів, але оцінка індивідуального і групового сприйняття топонімічної системи, оцінка значущості топонімів, їх належності глобальному, загальнодержавному, регіональному і локальному територіальним рівням та інші питання є дискусійними і недостатньо відображені в сучасній географічній літературі. Завдання дослідження розумових географічних територіальних уявлень є багатогранною та доволі складною науковою задачею, що потребує залучення методів не лише географії, але і суміжних з нею наук – соціології, психології, статистики тощо. Існує поняття *ментальної (когнітивної, поведінкової) географії* [2], яка досліджує просторові знання та уявлення людей, їхнє суб'єктивне сприйняття географічних реалій. В даній публікації вперше висвітлюється спроба підходу до завдань когнітивно-географічних досліджень з позицій *топоніміки* – наскрізної географічної науки, яка займається вивченням походження, розвитку, сучасного стану, смислового значення географічних назв (топонімів), дослідженням їх системності, моделей, структури, ареалів поширення та умов (природних і соціальних) виникнення [3]. Про актуальність досліджень в напрямі з'ясування ступеня залучення методів та прийомів топоніміки для формування освіченої особистості говорили у своїх публікаціях академік *Я.К. Грот*, *В.Д. Біленька*, *Л.Л. Василюк*, *М.Т. Янко* та інші провідні науковці; щодо методики визначення топонімічного образу територій відомі роботи *В.М. Калуцкова* [5, 6].

Цілі і завдання статті. Дана стаття подає результати соціогеографічного дослідження щодо топонімічного сприйняття, топонімічного образу різних

територій у студентів Дніпропетровського національного університету – як географів, так і інших спеціальностей. Також завданням публікації є висвітлення методики здійснення топонімо-когнітивного соціогеографічного дослідження – пропонуються засоби оцінки індивідуального і групового (колективного) сприйняття території, яке виражене в топонімічній системі. Здійснюється спроба картографічного подання результатів соціогеографічних топонімічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Не є таємницею факт того, що усереднені просторово-територіальні географічні знання основної маси населення нашої держави є поверховими та негрунтовними. Ще менш вагомими є топонімічні знання. Останні формуються під впливом багатьох чинників – засобів масової інформації, комп'ютерних інформаційних мереж, кіноіндустрії тощо, але найпершим чинником постає все ж географічна освіта середньої школи.

Топонімічні відомості є важливим фактором орієнтування людини в сучасному світі, процесах життєдіяльності, що відбуваються тощо. Це зумовлено самою складною природою топонімів. Окремим топонімам та їхнім групам притаманні властивості територіальності (хорологічності) та просторової континуальності (неперервності), а отже, можна говорити про існування *топонімічних територіальних систем* (ТТС) для територій різного масштабу – топоніми утворюють світові, загальнодержавні, регіональні та локальні ТТС. Розуміння перших – *світових топонімічних систем* – ґрунтується на понятті топонімічних систем певних великих регіонів світу макротериторіального рівня – континентів, частин світу, океанів тощо (наприклад, топонімія Європи, топонімія Тихого океану), які мають певні загальні історико-генетичні ознаки творення. Під *загальнодержавними топонімічними системами* в широкому значенні слід розуміти таку систему географічних назв, що склалася в межах тієї чи іншої держави протягом історичного її розвитку на підставі етнічного, лінгвістичного чинників, під впливом певних господарсько-культурних типів опанування простором та їх трансформування в часі. У вузькому розумінні під даною дефініцією розуміємо систему географічних назв території країни, відомих широкому колу громадян, вживаних в загальному спілкуванні, визначених до обов'язкового засвоєння навчальними програмами середніх та вищих навчальних закладів і таких, що в загальному вимірі репрезентують топонімію держави. Їхньою невід'ємною складовою постають *регіональні топонімічні системи*, під якими слід розуміти такі, що складають систему географічних назв певної обмеженої територіальної одиниці порівняно невеликої площі (адміністративної або природної) в межах держави (наприклад, топоніми Дніпропетровської області, топонімічна система Українських Карпат, басейну р. Прип'ять й т.п.), яким притаманні певні спільні риси утворення, поширення, вжитку тощо. Ці топонімічні системи можна ще називати регіонально-ландшафтними. В свою чергу ці системи здатні поділятися на більш дрібні – *локальні*, якими найчастіше є системи мікротопонімів – назв найменших географічних об'єктів, відомих переважно тим, хто живе поблизу певної мікрореалії.

Важливим практичним завданням наукових досліджень, як здається, має бути постійний «топонімічний моніторинг» системи освіти. Це є актуальним як для

освіти середньої, так і освіти вищої, особливо професійної географічної. У зв'язку з цим нами вирішено розробити та практично апробувати методика оцінки індивідуального і групового (колективного) сприйняття топонімічних образів території різних за масштабом ТТС.

При здійсненні дослідження автори намагалися відповісти на такі питання:

1. Який рівень ТТС – глобальний, загальнодержавний чи регіональний – представлений в уявленні респондентів більшою кількістю топонімів;
2. Які види топонімів (гідроніми, ороніми, ойконіми, урботопоніми тощо) використовуються найчастіше в якості таких, що репрезентують сприйняття ТТС різного рівня;
3. Власні назви яких об'єктів – природних чи соціально-економічних, частіше залучаються студентами для характеристики ТТС;
4. Визначити ступінь повторюваності топонімів у відповідях респондентів, а отже, встановити, які географічні назви володіють найвищим т.зв. «інформаційним сигналом» для власних ТТС;
5. Визначити, чи існують відмінності між топонімічним сприйняттям території у студентів-географів та студентів інших спеціальностей.

Для отримання вихідних даних нами проведено соціогеографічне опитування декількох категорій студентів Дніпропетровського національного університету. Всього опитано 109 студентів спеціальностей «Географія» і «Географія та туристсько-краєзнавча робота», із яких 13 осіб – слухачі підготовчого відділення та 32 особи першого курсу навчання (як приклад людей, що володіють первинними топонімічними знаннями), і 25 студентів четвертого-п'ятого курсів (як приклад студентів, що вже майже здобули освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр географії»). Також опитуванням охоплені 39 студентів 3–5 курсів інших, не географічних, спеціальностей, що здобувають другу вищу освіту (економічну) на факультеті додаткових професій (ФДП ДНУ).

Респондентам було запропоновано протягом п'яти хвилин заповнити опитувальний бланк (рис. 1) – напроти назви території (для студентів, що здобувають фахову географічну освіту) чи картосхеми її контурів (для інших фахових категорій студентів), у спеціальній графі анкети, записати ті топоніми, які вони вважають (або взагалі, які знають) найбільш репрезентативними щодо її ТТС. В якості прикладу глобальної ТТС запропонована Африка як континент, про який найменше згадується в засобах масової інформації, якому приділяється не багато часу в навчальних курсах, а отже, є реальним визначити рівень сформованих топонімічних знань саме в їх залишковому стані. В якості загальнодержавної ТТС, природно, запропонована територія України як така, що дозволяє визначити рівень топонімічної обізнаності студентів щодо території своєї батьківщини. Регіональною ТТС поставала Дніпропетровська область, яка є репрезентативною щодо топонімічних відомостей так званої «малої батьківщини» – регіону, де мешкають всі опитані. В результаті отримана наступна картина топонімічного сприйняття території.

АНКЕТА
Виявлення топонімічного образу території

Шановний респонденте! Просимо Вас допомогти в науковому дослідженні, присвяченому виявленню головних об'єктів топонімічних територіальних систем різних регіонів. Будь-ласка, протягом 5 хвилин запишіть усі відомі Вам географічні назви (топоніми), з якими Ви пов'язуєте зображену територію, у відведеному для цього полі.

| Територіальний рівень | Назва (або контурна карта) території | Топоніми території |
|-----------------------|--------------------------------------|--------------------|
| Глобальний | А Ф Р И К А | |
| Загальнодержавний | У К Р А Ї Н А | |
| Регіональний | ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ | |

ЩИРО ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ В ОПИТУВАННІ !!!

Заповніть, будь-ласка, класифікатор анкети

Спеціальність навчання:

- географія
- географія та туристсько-краєзнавча робота
- студент факультету додаткових професій
- інша

Курс навчання:

- підготовче відділення
- перший
- другий
- третій
- четвертий
- п'ятий

Стать:

- чоловіча
- жіноча

Рис. 1 Форма анкети для виявлення рівня сформованості топонімічного образу території

Отримані кількісні результати (табл. 1) дозволяють зробити наступні висновки. Перш за все, результати показали досить різну освіченість студентів щодо різномасштабних ТТС. Всього респондентами було названо 3116 топонімів, в середньому 29 географічних назв на одну особу. Так, необхідно відмітити, що в загальних обрисах респонденти спромоглися перерахувати топонімів для глобальної ТТС в більшій кількості, ніж топонімів загальнодержавної ТТС, а останні кількісно більші за регіональну ТТС (співвідношення 1 : 0,86 : 0,39 відповідно). Тобто, кількість топонімів глобальної ТТС перевищує кількість загальнодержавної на 6–12%, а в порівнянні з ТТС регіонального рівня їх на 16–32% більше. При цьому максимальна середня кількість топонімичної обізнаності виявлена у студентів–географів п'ятого курсу, мінімальна – у студентів іншої фахової спеціалізації. Відмітимо, що у студентів старших курсів обізнаність в топонімії в середньому зростає.

Таблиця 1

Кількісний розподіл топонімів за групами респондентів та територіальними рівнями ТТС

| Характеристика респондентів | | Рівень топонімичної територіальної системи | | | | | | | |
|-----------------------------|---------|--|------|--------------------|------|--------------|-----|--------|------|
| | | Глобальний | | Загально-державний | | Регіональний | | ВСЬОГО | |
| | | Од. | % | Од. | % | Од. | % | | |
| Підготовче відділення | 13 | 211 | 49,1 | 179 | 41,6 | 40 | 9,3 | 430 | |
| Студенти-географи | I курс | 32 | 360 | 40,7 | 376 | 42,5 | 149 | 16,8 | 885 |
| | IV курс | 10 | 133 | 42,6 | 112 | 35,9 | 67 | 21,5 | 312 |
| | V курс | 15 | 337 | 47,4 | 245 | 34,5 | 129 | 18,1 | 711 |
| Студенти ФДП | | 39 | 342 | 44,2 | 283 | 36,4 | 151 | 19,4 | 778 |
| ВСЬОГО | | 109 | 1383 | 44,4 | 1195 | 38,4 | 536 | 17,2 | 3116 |

Цікавим видається аналіз розподілу названих респондентами географічних назв за топонімичними категоріями. Якщо порівняти географічні назви, перераховані респондентами, за категоріями об'єктів номінації (природних і соціально-економічних), то видно, що на всіх територіальних рівнях ТТС домінують топоніми соціально-економічних об'єктів – в середньому 55–68%.

Узагальнюючий аналіз по усіх територіальних рівнях показав, що найбільшу частку серед топонімів соціально-економічних об'єктів складають *хороніми* – назви різноманітних територій (держав, адміністративних одиниць тощо) – 63% для глобальної ТТС, 14% – загальнодержавної, 13% – регіональної ТТС; а також *ойконіми* – назви населених пунктів – 34,9%, 83,9% та 75% для відповідних рівнів ТТС (із них 98% – це *полісоніми* – назви міських поселень). Найбільшими «інформаційними сигналами» (топоніми, що їх назвали до 70% опитаних) щодо території Африки володіють, згідно з опитуванням, такі топоніми, як Середземне море, Єгипет, Сахара, Ніл; щодо території України – міста Київ, Одеса, Дніпропетровськ (відмітимо, що м. Хмельницький і Хмельницька область жодного разу респондентами не згадані); а на території Дніпропетровської області – міста Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, річки Оріль, Самара, Дніпро, причому кількість названих топонімів лінійних і площинних гідрографічних об'єктів виглядає в співвідношенні 2:1.

Жодного об'єкту категорій *екотопонімів* (природоохоронні об'єкти, окремі назви природних масивів рослинності тощо), *гідрооронімів* (назви островів, півостровів, кос, мисів тощо) респонденти не назвали.

Якщо порівняти топонімічні уявлення респондентів у зв'язку із формою подання стимульного апарату (опитувального бланку у вербальному чи картографічному вигляді), то суттєвих відмінностей не відмічено.

Картографічне уявлення результатів досліджень наведено на картосхемі (рис.2), що побудована на прикладі топонімів загальнодержавного рівня. Відповідно результатам, отриманим при анкетуванні студентів-географів, всі топоніми ранжируванні за частотою згадувань міст і адміністративно-територіальних одиниць України по трьох групах.

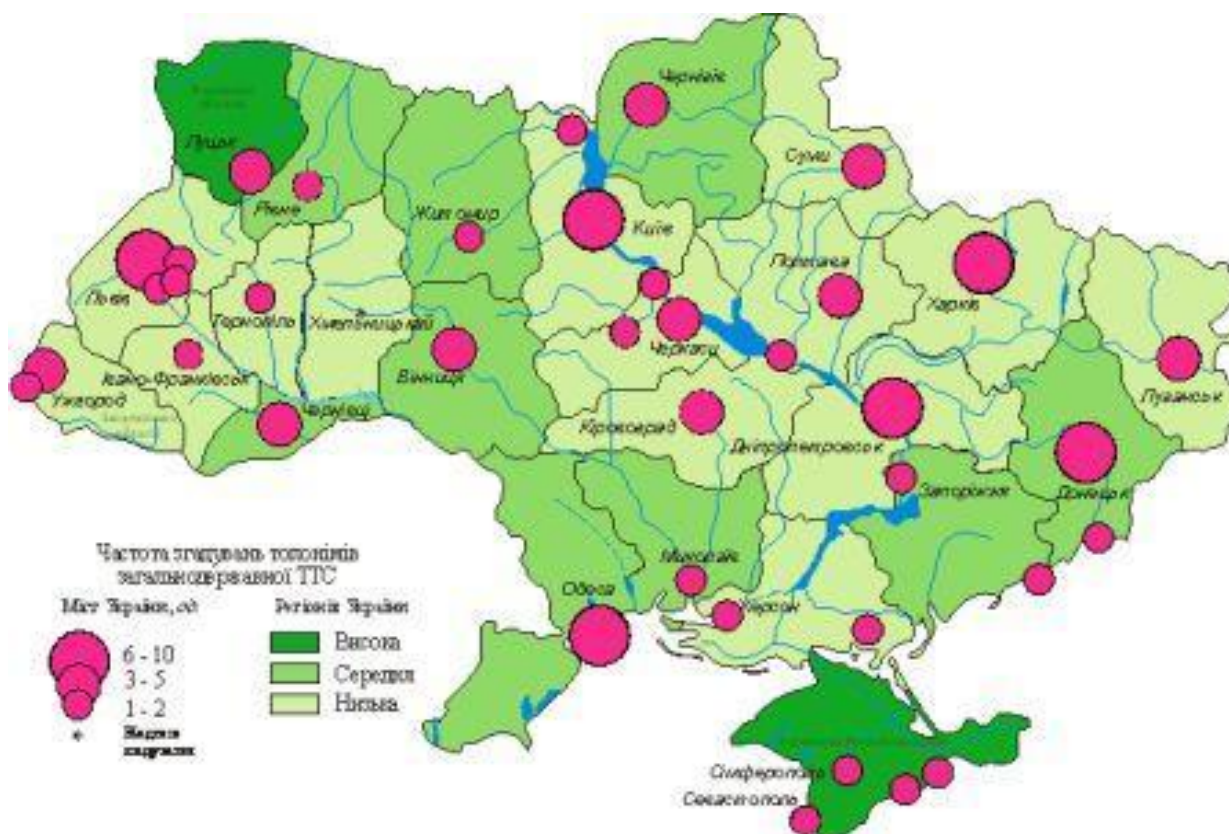


Рис.1 Картографічне уявлення топонімічної інформації загальнодержавної ТТС за результатами соціогеографічного дослідження

Порівняємо топонімічний образ території України в уявленні студентів-географів з результатами попередніх комплексних топонімо-географічних досліджень, а саме із кількістю та щільністю топонімів за адміністративно-територіальними одиницями України, що визначені за повний перелік, репрезентативний щодо загальнодержавної ТТС. Особливості здійснення цих досліджень висвітлені нами в публікаціях [7, 8, 9].

Для території України нами розраховані морфометричні топонімічні показники насиченості (щільності) топонімів загальнодержавної ТТС (рис.3). Згідно цьому пропонуємо виділяти 5 таких груп:

1. *Регіони з найвищою щільністю топонімів* – Донецька, АРК, Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська області;

2. *Регіони із високою щільністю топонімів* – Тернопільська, Чернівецька, Херсонська, Харківська, Луганська області;

3. *Регіони із середньою щільністю топонімів* – Волинська, Запорізька, Дніпропетровська, Одеська, Київська області;

4. *Регіони з низькою щільністю топонімів* – Житомирська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Сумська області;

5. *Регіони, що мають найнижчу щільність топонімів* – Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Полтавська, Миколаївська області.

Виділення груп регіонів України за показниками щільності топонімів в загальному вигляді дозволяє зробити наступний висновок. Найбільш високу кількість і щільність топонімів в Україні мають західні, східні і південні регіони, середня ступінь забезпечення топонімами притаманна центрально-західним і північним регіонам, а найнижча ступінь – центрально-східним регіонам.

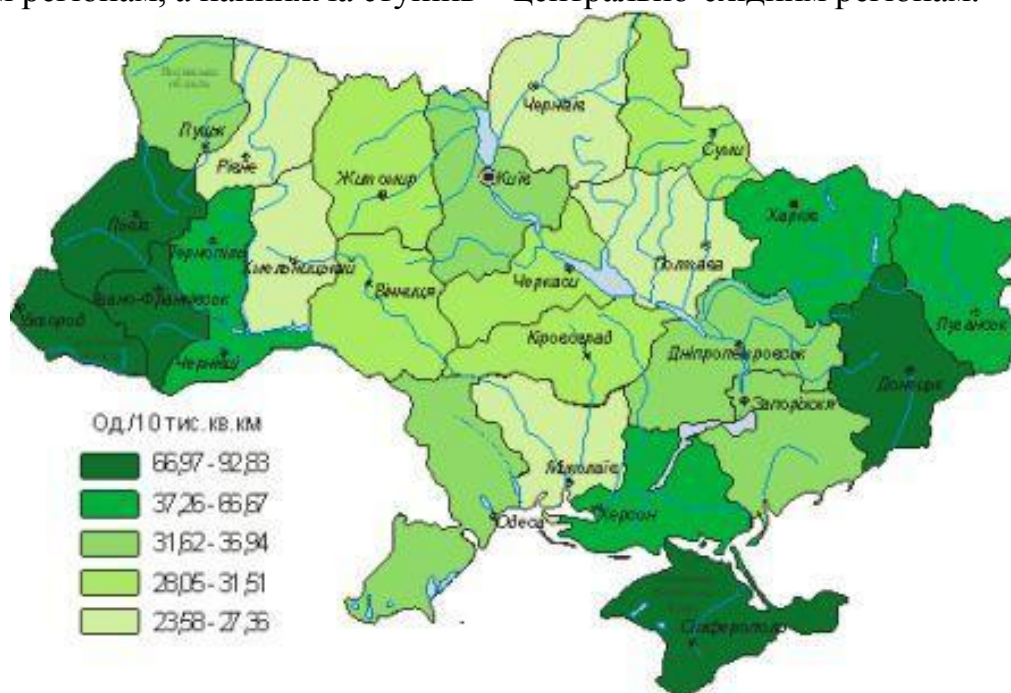


Рис. 3 **Щільність топонімів банку даних «Топонімія України» за площею території регіонів України**

Порівнюючи ці результати із даними проведеного соціогеографічного дослідження, бачимо наявні розбіжності між дійсною насиченістю території топонімами та обізнаністю щодо них респондентів. Так, співпадають значні топонімічні знання і висока щільність топонімів щодо території А.Р. Крим, і натомість, є низькою обізнаність респондентів щодо топонімічно насичених та різноманітних західних регіонів країни.

Перспективним в подальших розробках подібних досліджень є додання до анкети блоку запитань щодо певних географічних найменувань (наприклад, перерахувати всі адміністративно-територіальні одиниці України або певної області, країни континенту тощо), образно-територіальних уявлень, розробка за отриманими результатами соціогеографічних топонімічних досліджень серії ментальних топонімічних карт, визначення рівня інформаційного поля («сигналу») окремих територій, а також ґрунтовний аналіз причин і чинників

формування топонімічної картини середовища людей – не фахівців в галузі географії.

Висновки. Цілісна топонімічна картина, що формується в молодій особистості студента, повинна бути барвистою, ємною, і в той же час науково обґрунтованою. В.П. Семенов-Тян-Шанський підкреслював, що наукова географія являє собою образотворчу науку, пов'язану із зоровими уявленнями та зоровою пам'яттю. Він писав про близькість географії до мистецтва, подібно якому вона намагається надати характерну картину тих чи інших сполучень, виявляючи їхні певні типи [1]. Створення повноцінних «топонімічних образів територій» різного масштабу та рівня можливе лише в результаті високоякісної географічної освіти, широкого залучення методів і засобів наскрізних географічних наук (топоніміки, картографії), тісного співробітництва географії з іншими науками. Географічне моделювання образу країни, за думкою Д.Н. Замятіна, – це одне із найцікавіших та перспективних напрямів розвитку як географічної науки в цілому, так і окремих її галузей – культурної, соціально-економічної, історичної географії.

Перелік посилань:

1. **Голубчик М.М.** География: Учебник для экологов и природопользователей / М.М. Голубчик, С.П. Евдокимов. – М.: АспектПресс, 2003. – 304 с.
2. **Голд Дж.** Психология и география. Основы поведенческой географии. – М.: Прогресс, 1990.
3. **Афанасьев О.Є.** Поняття топоніміки і топонімічної карти в контексті топонімо-картографічних досліджень території України // Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень: Матеріали Міжвуз. наук. конф. студентів і аспірантів. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005. – С. 61-64.
4. **Зеленская Л.И.** Теоретические и методологические основы создания средств обучения географии (региональный компонент). – Д.: ДГУ, 1998. – 244 с.
5. **Калуцков В.Н.** Основы этнокультурного ландшафтоведения. – М.: Изд-во Московского ун-та, 2000. – 96 с.
6. **Калуцков В.Н.** Опыт ландшафтно-топонимического исследования (на материале селений Пинежья) // Культурный ландшафт Русского Севера. – М.: Изд-во ФБМК, 1998. – С. 10–20.
7. **Афанасьев О.Є.** База даних «Ороніми України»: методика створення і представлення // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2003. – Вип.5.– С. 118–124.
8. **Афанасьев О.Є.** Методика укладання топонімічного банку даних «Топонімія України» та топонімічного районування // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Геологія. Географія. – 2005. – Вип.7. – С. 100–104.
9. **Афанасьев О.Є.** Морфометричні топонімічні показники: поняття і приклад картографування // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – К.: Інститут передових технологій, 2005. – Вип. 5. – С. 6–10.

Надійшла до редколегії 18 лютого 2006 р.

НАДРУКОВАНО:

Зеленська Л.І., Афанасьев О.Є. Топонімічне сприйняття території глобального, державного, регіонального рівнів (за результатами соціогеографічних досліджень просторових уявлень студентів) // Картографія та вища школа: Зб.наук.праць. – 2006. – Вип.11. – С. 231–238.